

ARNOLD TOYNBEE

SZELLEMI ÖNÉLETRAJZÁBÓL

Arnold J. Toynbee, a ma élő legnépszerűbb polgári történetfilozófus nemrég töltötte be 80-ik életévét. Tanulmányában végigkísérte az emberi történet hosszú útját, kiváltképpen azt a részét, melyet ő „a civilizáció korának” nevez, vagyis a törzsi társadalom felbomlásától a mai napig terjedő időszakot. Anyagismerete szé-
dületes; de mint történetfilozófus elsősorban arra évtizedek, hogy az adatok mö-
gött felfedje a történeti folyamat lényegét, amely — szerinte — olyan, mint a
haladó jármű kereke: körben forog ugyan, de előre is halad, és benne a különböző
civilizációk nem időrendben követik egymást, hanem egymás mellett sarjadnak.

Születésnapján a nyugati világ szellemi elitje, történészek, filozófusok, írók
meleg ünneplésben részesítették az egész életében hanyagszorgalommal dolgozó tu-
dóst, aki nem zárkózott el a dohos levegőjű levéltárakba, nem elégedett meg a:
okmányok, a történeti források elszigetelt elemzésével, hanem mindig a nagy össze-
figgéseket, a történelmi folyamat belső kapcsolatait kereste. Amint maga vallja:
magatartása a munka iránt „amerikai típusú” volt, vagyis munkájából kiküszöbölt
mindenfajta halogatást, rendszertelenséget, egyenetlenséget s a bevégzett feladatok
utáni hosszabb szüneteket, az ún. „ausztráliai beállítottságot”. Jól átgondolt munka-
módszerének köszönheti, hogy kötetekre menő több munkát és számtalan dolgozatot
meg cikket írt, amelyek különösen az utóbbi két évtizedben óriási hatással voltak
a nyugati történettudományra, mindenekelőtt a történetfilozófiára.

Evfordulója előtt néhány nappal Experiences (Oxford University Press, 1969)
címen emlékirat jellegű műve jelent meg, mely értékes, termékeny életének fejlö-
dését, munkamódszerének, gondolkodásának belső kepletét, lelki keresztmetszetét
nyújtja. Amint az alábbi szemelvény is mutatja, élet- és tudományos tapasztalatait
nem egyszerűen leírja, hanem a belőlük adódó következtetéseket úgy vonja le,
hogy azok másoknak is útmutatásul szolgálhassanak.

Nyolc évtizeddel maga mögött, teljes szellemi frissességében Toynbee nemcsak
a múltra vonatkozóan kutatja szenvedélyesen a történeti folyamat meghatározó
tényezőit, hanem humanizmusával szívén viseli „az emberi faj” egész jelenét és
sorsának eljövendő alakulását. „Érdeklődési köreim nem változtak, nagyon is tö-
rődöm azzal, mi fog történni akkor is, amikor én már halott leszek, és ma is min-
dent megteszek — persze ez már nem sok —, hogy győzelemre juttassam a jót»
— idézi az antik költő, Aiszkhülosz örökértékű tanácsát.

Nem adta fel optimizmusát, pedig egyre erősebben zavarják a közelmúlt és a
ma diszsonáns hangjai. Március végén megkérdezték tőle, miben látja az utóbbi
évtizedek változásainak lényegét. Válasza az volt, hogy a változás két irányú. Jó
irányú változás a társadalmi igazságosság növekedése, valamint a gyarmattalanítás
Ázsiában és Afrikában. „Volt azonban változás rossz irányban is: a gyilkos erőszak
miatt világszerte erjedő elkeseredés, valamint a tudomány meg a technika felhasz-
nálása ördögi pusztító fegyverek gyártására.”

Pislákoló reménykedés a jövőben és az ezt kísérő féltő aggodás az emberi
faj sorsa iránt sohasem jellemezte annyira Toynbee gondolkozását, mint most, elete
alkonyán. Ezért ma is a „nyitott jövő” híve, amelyben az emberi bölcsességtől füg-
gően győzedelmeskedhetik az élet, vagy beköszönhet a gyilkos halál és a pusztulás.

„Tizenegy unokám van és egy dédunokám — írja. — Az én gondolataimban
ők képviselik a 77 millió nemzedéket, amely arra vár, hogy az elkövetkezendő 2000
millió évben megszülessék, amennyi ideig planétánk még lakható lesz. A kérdés:

nemzedékek és gyermekeim nemzedéke megengedi-e nekik, hogy megszülessenek? Vagy talán ez a két nemzedék likvidálni készül az emberi fajt?"

Attól tart, hogy a mai és a következő nemzedék nemcsak a civilizáció egyik vagy másik ágának, hanem az egész emberiségnek a pusztulását okozhatja. Ez a borongós hangulat áthatja az utóbbi években megjelent tanulmányait, bár bennük továbbra is ott pislákol valamilyen derűlátás. A pusztulás csak az egyik lehetőség, el is kerülhető, mert végső soron az ember határozza meg, mit hoz a jövő: „A történelemlről azt vallom: az emberi lényeknek megvan a velük született szabadsága, hogy válasszanak. Sorsunk nincs előre elrendelve: mi határozzuk meg magunknak. Ha összetörünk, ez azért lesz, mert a halált és a rosszat választjuk. pedig megvan a szabadságunk az élet és a jó választására. A három háború, a kölcsönös gyűlölködés növekvő áradata elgondolkozott, vajon nem futtatjuk mi is magunkat zátonyra, mint ahogy elődeink hajótörést okoztak néhányszor maguknak. amint ezt szememben a múlt példázza.” (A harmadik háborún nyilván a koreai és vietnami háborúkat érti.)

De miért került az emberiség válaszütra, miért tört felszínre a válság éppen a mi nemzedékünk idején, és miért fokozódhatik közvetlen utódaink korában? Toynbee a választ a történeti múltnak az utóbbi háromszáz év alatti alakulásában találja meg. Természetesen egy olyan történész számára, aki az osztályok gigászi küzdelmét „a vezetők és a nonkonformisták ellentétére” fokozza le, a válság lényege nem származhatik a termelési módok felváltásának szükségéből, az csak „erkölcsi” lehet. Mégis a sajátos toynbee-i megfogalmazás és szóhasználat mögött egyéb is meghúzódik. „A ma legnagyobb kihívása számunkra az erkölcsi szakadék egyfelől a tudományban és a technikában felhalmozódó gyorsuló előrehaladás, másfelől a mi kölcsönös viszonylatainkban (mindenfajta: ipari, politikai, családi, faji viszonylataiban) megnyilvánuló döbbenetes kudarcunk között.”

A modern ember, úgymond, ironikus sorsot zúdított önmagára. Attól a pillanattól kezdve, hogy ősei emberivé váltak, vagyis megtették az első bizonytalan lépést környezetük ellenőrzése felé, az ember álma az lett, hogy inkább maga uralkodjék a természet fölött, mintsem átengedje magát a természet kénye-kedvének. Az egymillió évre terjedő, az elért eredményekhez képest minden mértéket felülmúló erőfeszítés után az ember örök álma „Francis Bacon nemzedékének idején. azaz kevesebb, mint 300 évvel ezelőtt még megvalósulatlan álmom volt”. Az utóbbi 300 év alatt azután az álmom olyan mértékben vált valóra, hogy túlhaladt minden várakozást. „Az ember nemcsak leigázta természeti környezetét, hanem háttérbe is szorította azáltal, hogy maga köré saját gyártmányú mesterséges környezetet varázsol.” Ez a mesterséges környezet a modern technika terméke, „amely az utóbbi néhány évszázadban nagyobb előhaladást tett, mint az emberi történet egész korábbi időszaka alatt, és többet haladt az én nemzedékem idején, mint a mostani évezred utolsó negyedében. Technikája révén most az ember döntően úrrá lett a természetén, de a technika győzött, és nem az ember. Az ember ugyanis még mindig rabszolgája környezetének, ám ez már az a környezet, melyet ő teremtett a maga számára. A természet egykor korbáccsal fenyegette az embert, saját technikája most skorpiókkal sanyargatja”.

Toynbee szerint innen ered a mai élet minden rákfenéje. Ez engedte szabadjára a gonosz szellemeket, nyitotta fel Pandora szelencéjét, ez került összeütközésbe az emberi természettel. Ugyanis személytelen viszonylatokat teremtett, jelentéktelen fogaskerekeké változtatta a milliókat, lázadást, elégedetlenséget, elidegenedést váltott ki belőlük. A jövő tehát attól függ, hogy az ember képes lesz-e a technikát az élet szolgálatába állítani, vagy dörén kiszolgáltatja magát pusztító, romboló erőinek. Ez a ma kihívása, a történeti dilemma, amelyben a döntést — Toynbee szerint — a mai és a következő nemzedéknek kell vállalnia. Ha választása bölcs lesz, a modern technika felhasználható a jó ügyek szolgálatára, hozzájárulhat a nagy szintézis, az egyetlen világ, az egyetlen civilizáció megteremtéséhez, a civilizációk egyesítéséhez.

Az Experiences-ből alább közölt szemelvénnnyel kapcsolatosan úgy véljük, néhány megjegyzésre van szükség.

Toynbee a század eleji angol elit-iskola legjobb tanítványai közé tartozik, mely neveltjeit az antik görög-latin műveltség elsajátításán keresztül vezette be az angol, az európai és a modern civilizáció eszméibe. Ez a nevelés kitérhetetlen nyomot hagyott a történész egész felfogásán, és rányomta bélyegét történetfilozófiájára is. Hogy mennyire áthatotta, kitűnik egyik önvallomásából: „Amikor költői emóciót érzek, nem az angol, hanem a görög vagy a latin szó tolu ajkamra.” A

klasszikus nevelés biztosított számára észbeli teret, s ezen megállhatott, kívül azon az időn és helyen, amelybe történetesen beleszületett, és megkímélte őt attól, hogy „túlbecsülje a modern nyugati civilizációt”. Ebben találja meg különben a nyugati civilizáció alapját is, mert begubózva a kereszténységbe, átmentődött a barbár támadások tüzein.

Toynbee szemelvényünkben is hangsúlyozza a dolgok belső összefüggésükben való vizsgálatát, az egész áttekintésének óriási jelentőségét. A történeti tények, az adatok fontosak ugyan, de a lényeg a mögöttük meghúzódó egész, mert az „adatok a rajtuk túl levő dolgok kulcsai, a természet rejtjelei” csupán. Történetfilozófiájának ez az egyik sarkalatos pontja. Arra törekszik, hogy az emberiség történetét egyetlen áttekinthető rendszerbe, „egészbe” foglalja. Hasonlatát idézve: a történészek általában külön fülkékben dolgoznak, a történelem nagy mezejének csak egy-egy kis szakaszát kutatják; ő át akarja tekinteni az egész szerelvényt, végigmegy az összes fülkéken, mégha a részletekben hibát ejt is.

Toynbee a polgári történetfilozófia képviselője. Erről tanúskodnak nemcsak kifejezései, hanem egész felfogása. Végeredményben tagadja a megismerés lehetőségét („megértésünk sohasem lesz több, mint halvány fény”), a történelmet még mindig a teológia szolgálóleányának tekinti, és a világegyetemre kitérő ablakon a „szellemi valóság”-ot keresi. Az sem tagadható viszont, hogy költői képeinek dús lombja mögött, történetfilozófiájában sok meggondolkoztató, haladó elemet találunk.

Végül néhány tájékoztató megjegyzés:

Toynbee felesége, akire hivatkozik, az angol irodalmi és tudományos élet egyik jeles képviselőjének, Gilbert Murray-nak a leánya. 1913-ban házasodtak össze, és 1946-ban elváltak. Több gyermekük közül Theodore Philip újságíróként és íróként ismert. A családban különben a történelem hagyomány-számba ment. Toynbee-nak nemcsak anyja, hanem egyik nagybátyja, Arnold Toynbee (1812—1883) is neves történész és társadalmi reformer volt. Az ő alkotása az „angol ipari forradalom” szakkifejezés.

Bodh-Gaya vagy Buddha Gaya híres buddhista zarándokhely az indiai Biharban, mintegy 100 km-re Patnától. A hagyomány szerint Sakya Muni itt egy fügefá alatt világosodott meg, vált „Buddhává”. Ma ezen a helyen kétezereves templom és a sivaista szerzetesek kolostora áll.

Cynthus (Kүнthosz) hegy Délosz szigetén, a mitológia szerint Diána és Apolló születési helye.

Chatham House: Angliában elterjedt szokás, hogy a háznak nevet adnak, melyet azután a benne székelő intézmény is átvész. Toynbee hosszú ideig a Chatham House-ban székelő Royal Institute of International Affairs igazgatója volt.

Toynbee történetfilozófiájára és politikai felfogására itt nem térünk ki; utalunk a Korunk 1966. 8. tozábbá 1968. 5. és 6. számában megjelent tanulmányokra.

AGGODÁS, LELKIISMERET. KÍVÁNC SISÁG

Mi készítetett arra, hogy dolgozzam? Amikor iskolás gyermek voltam, tudatom első ösztönzője az aggodalom volt. Mindig aggodva igyekeztem jó előre kibogozni a görög és a latin szövegek rejtelmét, mert attól tartottam, az iskolában a tanár esetleg felszólít, hogy fordítsak. Még ma is aggodom, vajon kijutok-e kellő időben az állomásra, nem szalasztom-e el a vonatot vagy a repülőt. Ennek megvannak a maga hátrányai is. Idegtépően felemészt rengeteg, sokkal előnyösebben hasznosítható energiát. Néha-

néha jó előre való cselekvésemmel annyira sietek, hogy az már hátrányomra van. Amikor vonatom indulása előtt negyven perccel megérkezem az állomásra, a hordár nem hajlandó várni, amíg a vonat befut, s ezért végül magam kényszerülök felrakni bőröndömet. Valami hasonló történt velem egyszer, amikor a tanár felszólított, hogy értelmezzek egy nehéz szöveget Thuküdidészből. Gondosan előkészítettem, de ezt néhány héttel korábban tettem, és mire az osztályban ahhoz a részhez jutottunk, az én puskaporom megnedvesedett, és a szöveg remek ismerete berozsdásodott.

Toynbee dolgozószobájában

Az aggodalom rossz dolog, ha ilyen végletekbe sodor, és önmagában véve sohasem jó. Mégis hatalmas hajtóerő, ezért azután előnyei ellensúlyozzák hátrányait.

Egy másik sarkantyú, amely ösztökélt, és még mindig ösztönöz: a lelkiismeret. Apai nagyapám az angliai Boston Szent Botolph templom tornyának a látókörébe eső farmról származott. Puritán természetem, úgy vélem, az apám családjától eredő társadalmi örökség. A munka iránti magatartásomban gondolkodásom amerikai és nem ausztráliai típusú. Mindig dolgozni, mégpedig mindig teljes lendülettel: lelkiismeretem rámszabta kötelességemnek éreztem. Az élet a munka ígájában, magáért a munkáért, azt hiszem, esztelen dolog; de pusztán ez a vélekedés még nem tett szabaddá. Ha lazálnék, vagy csupán az iramot csökkenteném, akkor lelkiismeretfurdalást éreznék. Jóllehet mindez nem könnyű, boldogságot sem igen terem, mégis úgy látom, amíg csak egy parányi erőm lesz a munkára, ez az ösztönző erő hajtani fog.

Aggódás és lelkiismeret: hatalmas dinamópár. Van gondjuk rá, hogy közöttük kitartóan dolgozzam, de nem biztosítanak arról, hogy amit teszek, annak van értelme. Vak erők: hajtanak, de nem irányítanak. Szerencsére egy harmadik mozgató erő is hajtott: a vágy, hogy lássak és érezzek. Ennek a mozgató erőnek nem ébredtem tudatára, csak kissé azután, hogy a másik kettő már tudatosult bennem, mégis azt hiszem, hogy mielőtt tudomást szereztem volna róla, már kétségtelenül hajtott, mégpedig életem egész korai szakaszától kezdve. A kíváncsiság a cselekedet jó irányú, pozitív hajtóereje. Ugyanakkor az emberi természet egyik megkülönböztető jellemvonása, mely szembeállítja őt a nem-emberi állatok természetével. Minden emberi lényben van bizonyos fokú kíváncsiság, mégpedig olyan dolgok iránt, amelyeknek gyakorlati hasznuk nincsen, vagy legalábbis amikor a kíváncsiságot kiváltják, nem ígérenek gyakorlati hasznót. Ez az egyetemes emberi tulajdonság egyesekben

erősebb, másokban gyengébb. egyike azon jellegzetességeknek, amelyekben az emberek lényegében különböznek egymástól.

Tele voltam kíváncsisággal. Az istenek adományá ez, és szívből hálás vagyok érte.

A történelem tanulmányozásának célja — az egész

Ha némelykor megkérdezzek, miért töltöm életemet a történelem tanulmányozásával, ezt válaszolom: kedvetlésből. Ezt én megfelelő és kétséget kizáróan őszinte válasznak tartom. Ha a kérdező tovább faggat, hogy vajon ugyanígy élném-e le az életemet, ha újra kezdeném, én igennel felelek, és ezt meggyőződségből mondom.

De lényegében mi az értelme a történelem tanulmányozásának? A kíváncsiság mindenevő. A világegyetemben a történelem mellett számtalan egyéb van, ami kíváncsiságot kelthet az emberekben. Mégis miért összpontosult kíváncsiságom éppen a történelemre? Válaszom e kérdésre egyértelműen biztos. Azért lettem történész, mert anyám is az volt. Nem emlékszem olyan időszakra, amikor ne tartottam volna magától értetődőnek, hogy az anyám nyomdokaiba lépjek. Amikor betöltöttem negyedik évemet, apám kijelentette, nem engedheti meg, hogy továbbra is nevelőnőt tartsanak mellettem. Anyám azt kérdezte, tarthatná-e még egy évig, ha a nevelőnő tizenkét havi fizetését egy könyv megírásával előteremtené? Apám beleegyezett ebbe. Élénken emlékszem, milyen izgalmat okozott, amikor a *Tales from Scottish History* (Regék a skót történelemből) kefelevonata megérkezett. A tiszteletdíj 20 font sterling volt, és 1893—94-ben Angliában éppen ennyit fizettek a nevelőnőknek egy esztendőre. Amikor az év lejárt, és a pénz elfogyott, a nevelőnő elment, és a lefektetés gondját anyám vette át. Lefekvéskor aztán azzal szerzett nekem örömet és boldogságot, hogy részletekben elmesélte Anglia történetét, kezdettől fogva 1895-ig.

Kétségtelen, az ihletet, hogy történész legyek, anyám adta, de hajlamát én csak általános értelemben követtem. Anyám úgy gondolom, önmagukért kedvelte a történelem konkrét adatait. Természetesen én is szeretem őket. Az adatok árukészletek és a történészek olyan mennyiségben kell szert tennie rájuk, hogy egyenesen visszataszítónak tűnjék, ha ígértük nem fog rajta. Én szeretem a történeti adatokat, de nem önmagukért,

Ugy kedvelem őket, mint valami rajtuk kívül álló dolog kulcsait: mint a természet rejtjeleit és a titokzatos világegyetem értelmét, amelyekben minden emberi lény öntudatosul. Hiszen mindannyian meg akarjuk érteni a világegyetemet és benne a magunk helyét. Tisztában vagyunk azzal, hogy megértésük sohasem lesz halvány fénynél több. De ez nem bátorítanít el attól, hogy annyi fény után kutasunk, amennyire képesek vagyunk.

A kíváncsiság a világegyetemben bármire összpontosulhat, de felfogásom szerint minden kíváncsiság végső célja a tünemények mögött meghúzódó szellemi valóság: éppen emiatt van valami isteni a kíváncsiságban. Hála anyám hajlamának én e végső cél felé történetesen az emberi ügyek tanulmányozásával közelédtem. A fizika, a növénytan, a geológia vagy akármelyik elképzelhető tudomány ugyanazon emberi cél felé más járható utat nyújt. A zsidó—keresztény—mohamedán *Weltanschauung*ban (világnézetben) a történelem a teológia keretében van beleágyazva. Ezt a hagyományos nézőpontot sok nyugati történész — és ezeknek sok nem nyugati tanítványuk — az utóbbi két és fél évszázad alatt elutasította. Mégis, azt hiszem, az emberi ügyek minden kutatójának van valamilyen teológiája, akár elismeri, akár nem, és úgy vélem, teológiájának kénye-kedvétől leginkább akkor függ, amikor sikerült azt mélyen a tudat küszöbe alatt elnyomva tartani.

Persze, én csak a magam nevében beszélhetek. Biztos vagyok benne: az emberi ügyek tanulmányozására készítő ok az, hogy ezek jelentik számomra a világegyetemre kitért ablakot. Ha a geológus vagy a botanikus olyan tájakon jár, amelyek az emberi történetben nem voltak fontos események színhelyei, bennük éppoly élénken látja Isten kezét, mint én, mondjuk, Bodh Gayában vagy Jeruzsálemben. De mivel az én közeledésem a tünemények mögött rejlő valósághoz történetesen az emberi ügyek mezején játszódik le, a humanitás nélküli természet, amelyből hiányzik az emberi, hozzám nem beszél olyan ékesen. Engem jobban meghat Cynthus hegye, mint a Mount Everest, a Jordán folyó, mint az Amazon.

A munkamódszer

Miért dolgozom és miért éppen a történelem területén? Azért, mert számomra a történelemkutatás, noha sok megállóval, a *Visio Beatifica* (Boldogító látomás) felé vezet.

Hogyan dolgozom? Tíz és huszonkét éves korom között legtöbb időmet azzal töltöttem, hogy sikerrel felkészüljek a vizsgákra. A vizsgákra készülésnek bizonyos értelemben van nevelő hatása. Felölősséget olt belénk, és arra kényszerít, hogy munkához lássunk. Igaz, egy tehetős és a tanítvánnyal együttérző tanár sokat tehet, hogy megtanítsa, miképpen kell felkészülnünk; de a felkészülés munkáját helyettünk nem végezheti el. Senki más a világon, csak mi segíthetünk önmagunkon, amikor a vizsgáztató teremben elfoglaljuk helyünket, élénkbe teszük a vizsgapapírt és három órányi, pillanat alatt sem több időt engedélyeznek arra, hogy válaszoljunk a feladott kérdésekre.

H. J. Haselfoot, az előkészítő iskola tanára, akinek órái egészen különleges hatással voltak rám, legjobb volt valamennyi mesterem közül. Ő tanított meg arra, hogyan kell dolgozni. A mai napig is haszonélvezője vagyok tanításának. Noha már akkor rájöttem, milyen rendkívülien jó tanár, az iránta érzett hála idő múltával szüntelenül növekedett, mert úgy találtam, tanácsai mindig segítettek engem abban, hogy megbirkózzam egymást követő értelmiségi foglalatosságaimmal. Mr. Haselfoot első és legjobb tanácsa ez volt: „Ne ess kétségbe azért, mert a kérdések megválaszolására adott idő korlátozott. Ne ugorj fejest meggondolatlanul. A rendelkezésedre álló három órából az a leghasznosabb idő, melyet eltöltesz, még mielőtt tolladat papírra teszed, ha ezt az időt elejétől fogva arra fordítod, hogy a tételt mint egészet átgondoldjad. Ez a helyes módszer akkor is, ha az előtted álló probléma egy dolgozattétel; akkor is, ha angolra fordítandó görög vagy latin szöveg; vagy fordítva, angol szöveg, melyet prózában vagy versben görögre vagy latinra kell átültetned“. Mr. Haselfoot arra tanított, hogy próbáljak mindig világos, értelmes lenni; próbáljam mindig meglátni az erdőt, anélkül, hogy elvesznék a fák között; az ismertől az ismeretlen felé haladjak; tartsam magától értetődőnek, hogy a görög vagy a latin szövegnek kell hogy legyen értelme, és lássam be: míg értelme nem világos, egészen biztos, nem járok a helyes nyomon.

A három órás dolgozat nagyszerű nevelés a zsrnalisztika, az állami hivatalviselés és a jogtudomány szempontjából. Ha valaki fiatalon elsajátította a dolgozatírás művészetét, tudni fogja, hogyan kell cikket vagy jegyzőkönyvet írni, vagy hogyan kell kivonatolni — időhiánnyal küzdve — egy bírósági ügyet; a gyakorlati életben mindig időhiánnyal küsz-

ködvé dolgozunk. Az olyan tudóst, aki nem neveli rá magát, hogy kitűzött időre dolgozzék, a természetlenség veszélye fenyegetheti. Gyakorlatlanságát hiába igazolja azzal, hogy a határidőre végzett munka tökéletlen. Természetes, hogy tökéletlen; minden emberi munka tökéletlen, mert az emberi természet is az. Az emberi ügyeknek ez a velejáró tökéletlensége nem győzhető le halogatással. Mindenfajta munkában, beleértve a szellemi munkát is, eljön a cselekvés megfelelő pillanata. Nincs apparátus, mely megmondhatná, hogy ez a pillanat mikor érkezett el; ezt meg kell érezni intuíció által, és a helyes időzítés minden esetben más és más, de megragadása elengedhetetlen a sikerhez; hosszú halogatása éppen olyan vézetes lehet, mint a hirtelen cselekvés. A helytelen időzítés hatása egyik vagy másik irányban fokozza a tökéletlenséget, mely minden emberi cselekvés velejárója.

Vizsgasiker, alkotás

Következésképpen a vizsgára készülésként s annak, hogy a vizsgákat kellő időben letesszük, jó nevelő hatása van. De ugyanakkor járhat rossz hatással is: az ismeretek megszerzése iránt tanúsított magatartásunk a passzivitást könnyen szokásunkká teheti. A vizsga: cselekvés egy hosszú tanulási folyamat végén; kezdetben egészen természetesen még távol van; ám amikor ránk köszönt, a cselekvés gyors és megfeszített. Sokkal hosszabb ideig vagyunk elfoglalva a felkészüléssel, és emiatt sokkal nagyobb hatása lehet ránk, mint maguknak a vizsgáknak. A leendő vizsgázónak nincs kezdeményezése. A vizsgáztatónak van. Az utolsó mozzanatban ő diktálja a vizsgázónak a cselekvést, amelyet ennek el kell fogadnia. A hosszúra nyúlt előkészítő időszak alatt a vizsgázó mindössze annyit tehet, hogy azon a területen, amelyen állni akarja a sarat, annyi ismeretet halmoz fel, amennyit csak tud. A vizsgarendszer azt a bogarat ültetheti a vizsgázó fülébe, hogy az intellektuális munkában az eszményi cél kimeríthetetlen ismeretanyagra szert tenni egy tudományág pontosan körülhatárolt területén.

Intellektuális fejlődésem történetében felmerült a veszély, hogy a vizsgázó szellemi beállítottságát teszem magamévá. Ha meggondolom, hogy az egymás után következő vizsgák milyen nagy szerepet játszottak intellektuális életemben, nem is csodálkozom e hajlandóságomon. Igaz,

én megszabadítottam magam a vizsgázók egyik szakmai torzulásától. Nem engedtem magamat bezárni a tudomány önkényesen korlátozott mezejére. Mr. Haselfoot mentett meg engem attól, mert arra tanított, hogy a problémát mindenkor mint *egészet* tekintsem. Mivel a problémák, amelyeket érdeklődésem középpontjába helyeztem, az emberi ügyek voltak, semmi sem elégített ki, ami híjával találtattam az emberi ügyek tanulmányozásában. Ez önmagában helyes volt, és mentesített a vizsgázó egy másik gyengeségétől, attól, amelybe beleestem, nevezetesen: az ismeretnek a sikeres vizsgák és nem a hasznosításért való felhasználása.

Amikor kíváncsiságom mezejét kiszélesítettem, hogy minden emberi ügyet belételegyek, ugyanazt tettem magammal, amit egyszer az óriások Jötenheimban Thor istennel: titkon az ivószarut a tengerrel kötötték össze, és felszólították, hogy ürítse ki. Thor nagy ivó volt, és egyetlen hosszú kortyban lenyelte a tenger vizének egyharmadát, még mielőtt arra kényszerült volna, hogy beismerje vereségét. De az Isten sem tudta szárazra üríteni a tengert, és egy huszonkét éves fiatalember, aki előtt ott áll egész munkabíró élete, nem válhat úrrá az összes emberi ügyeken, bármilyen erősen dolgozik is, és bármilyen hosszú ideig meg is őrzi szellemi frissességét. Anélkül, hogy ezt beláttam volna, magamat a végtelenség ellen uszítottam, és a halandónak a végtelenséggel való mérkőzéséből a halandó szükségképpen vesztesen kerül ki, kivéve, ha magát kellő időben ki tudja szabadítani ebből az egyenlőtlen viadalból.

Hogy kiszabadítsam magam, a végtelenség száműzetésére kifejlesztettem saját módszeremet. Ahelyett, hogy *ad infinitum* folytattam volna az ismeretszerzést, elkezdtem tenni valamit a már birtokomban levő ismerettel. A tudásnak ez a cselekvő felhasználása irányt adott a jövőre ismeretszerzésemben. Az ismeretszerzésnek nem akartam korlátot szabni azzal, hogy önkényesen megállapított területre szűkítem. Jobb módszert eszeltem ki arra, hogy határt szabjak a határtalannak. A végtelenséget azzal korlátoztam, hogy az ismeretszerzést a cselekvés követelményeinek arányában irányítottam. Az ismeretanyag megvan, rendelkezésemre áll a könyvtárak polcain és a múzeumok termeiben. Elvégre is nincs miért annyira sietnem, hogy birtokomba vegyem, hiszen úgysem szalad el. Annyit vehetek és fogok meríteni belőle, amennyire és amikor szükségem van, hogy

felhasználjam. Más szóval: ettől fogva az ismeretet azért szereztem, hogy saját terveimhez használjam fel, nem pedig azért, hogy kielégítsek vele egy képzeletbeli *post mortem* vizsgáztatót.

Miután a birtokomban lévő ismerettel elkezdtem valamit művelni, a „dolgozni” szó értelme lényegesen megváltozott számomra. Ez a változás ugyanakkor — ebben egészen bizonyos vagyok — egészséges is volt. Dolgozni most számomra annyit jelentett, mint írni vagy felkészülni az írásra. 1911 óta nem irányoztam elő munkaidőt az olvasásra, és ami a legfontosabb, a reggeli és az ebéd közötti órákat, a napnak azt a szakát, amikor az agyam a legfogékonyabb — kizárólagosan írásra tartottam fenn. Ami az olvasást illeti, hagytam, hogy annak legyen gondja önmagára. Ezt a politikát értelmem számára eredményei igazolták. Azt olvastam, amire szükségem volt az íráshoz, noha sokkal többet írtam, mint amennyiről álmodni mertem akkor, amikor elkezdtem írni. A szükségést persze tágan értelmeztem. (Sikerült mindig sokkal többet olvasnom, mint amennyire az egymást követő gyakorlati céljaimhoz szigorúan véve szükség volt.)

Ez a változás az olvasás célját illetően arra készítetett, hogy megfelelő változást hajtsak végre jegyzetelésemben is. Annak idején azzal kezdtem, hogy jegyzeteket készítettem a görög és a latin szövegek margójára. A szövegmagyarázóknak (szkoliasztészeknek) ez a jegyzetelési módszere megfelelő volt mindaddig, míg a szövegek előkészítése és értelmezése önmagában meghatározott célkitűzés volt számomra. Most azonban megtanultam a szövegeket nyersanyagként használni, úgy, hogy valami eredetit alkossak belőlük, és ennek az új célnak az érdekében szükség volt jegyzeteimet kezelhetőbb és hozzáférhetőbb formában tárolni. 1922 óta jegyzetfüzetemben pontok szerint kezdtem feljegyzéseket tenni az olyan olvasott könyvekről, amelyek valamilyen szempontból használhatókká válnak mindarra, amit valaha meg szeretnék írni. A hasznosság most már értékmérő lett az írás szempontjából, s ezért ilyen formában készítettem jegyzeteket nemcsak görög és latin szövegekről, hanem modern könyvekről is. 1968-ra több mint harminc ilyen jegyzetfüzetem volt telis tele írva. Már régóta ezek az én közvetlen, az íráshoz használt tájékozási forrásaim. Valamelyik általam olvasott könyv egyik-másik részletéről készített feljegyzésből mindig vissza tudok utalni az eredetire.

Az utazás elengedhetlenül szükséges

Azzal, hogy az írást részesítettem előnyben, az idegen nyelvek terén lemondtam a további lényeges ismeretszerzésről. De van egy másik terület, az országok közvetlen megismerése. Ez mindannyiszor buzgón gazdagította ismereteim tárházát, valahányszor alkalmam volt rá Nyugalomba vonulásom utánig, bizonyos mértékben pénz- és időhiány miatt, nem utaztam eleget. 1911-től kezdve mégis oly gyakran és oly sokat utaztam, amennyit csak tudtam. Ez az egyetlen tevékenység, amelyet előnyben részesítettem még a mindenneknél fontosabbnak tartott írásnál is. Valahányszor lehetőségem nyílt valamilyen szellemi szempontból hasznos utazásra, az írásnak mindannyiszor várnia kellett. Én ugyanis azt tartom, hogy azoknak, akik az emberi ügyeket tanulmányozzák, az utazást mindenek fölébe kell helyezniük. Az emberi lények és az emberi társadalmak nem érthetők meg környezetük ismerete nélkül, és a földrajzi környezet nem fogható fel másodkézből szerzett tájékozódásból.

Eveken át belemérülhetünk a leírásokba, a fényképekbe, az illető ország térképeibe, igazi véleményt jellegéről mégsem tudunk alkotni; viszont egyetlen pillantás a tájba saját szemünkkel olyan alapos tájékoztatást nyújthat, amilyent a másodlagos források képtelenek biztosítani.

Öt tanács

Szeretnék öt tanácsot adni azoknak a szellemi munkásoknak, akik egyetértenek velem abban, hogy az ismeretszerzés helyes és egészséges célja csak valamilyen önálló eredeti alkotás lehet. Az első Mr. Haselfoot aranyzabálya: „Ne ugorj fejest meggondolatlanul; gondolkozz, mielőtt cselekszel; adj időt magadnak, hogy a tétéledet vagy a problémádat mint egészet áttekinthesd.” Ugy találtam, hogy ez a tanács nekem kapóra jött mindkét igen nagy vállalkozásomkor, amelyekhez ez ideig hozzáfogtam: az egyik a *Chatham House Survey of International Affairs* (A Chatham House-féle Nemzetközi Ügyek Szemléje), a másik az *A Study of History* (Tanulmány a történelemlről).

A *Survey*-ben (az a boldogság jutott osztályrészemül, hogy első betűjétől az utolsóig feleségem közreműködésével írhattam meg) feladatunk volt a nemzetközi ügyek történetét tovább vinni onnan, ahol a *Chatham House History of Peace*

Conference (A békekonferencia története) 1919-ben abbahagyta. A *Survey*-nek magába kellett foglalnia az egész világot, és én nem voltam hajlandó arra, hogy szakembereket bérlek az állítólagos „távolsági idegen” területek történetének feldolgozására. Az egész világot a magunk tartományának tekinteni izgalmas, de ugyanakkor nagy és óriási feladat volt. Hol lehessen elkezdni? Azzal kezdtem, hogy kis kötetet írtam, a *The World after the Peace Conference*-et (A világ a békekonferencia után). Ebben megpróbáltam a világ helyzetének keresztmetszetét adni az 1920. évben vagy akörül. Ez teremtette meg az alapvázlatot, amely elkezdhettem az események bemutatását. Ezt feleségem és én 1946-ig vittük.

Az *A Study of History* megközelítését azzal kezdtem, hogy hamis szempontból indultam ki. 1920 nyarán, amikor a könyv eszméje már forgott fejemben, arra gondoltam, hogy úgy írom meg, mint a Szophoklész *Antigonéja* második karénekéhez szóló kommentárt. A görög vers fenégesen juttatja kifejezésre az emberi élet különös voltát, nagyszerűségét és pátosát,* de csakhamar rájöttem: az én középkori beállítottságú közeledésem a tárgyhoz egy görög remekműre való utalással, túlzottan közvetett út ahhoz, hogy járható legyen. Szophoklész nem találhatta ki helyettem a tárgynak megfelelő módszert. Nekem kellett azt kitárolnom, és csak egy évvel később jöttem rá, amikor vonaton utaztam, valahol Nyugat-Bulgáriában az iztambul—londoni útvonalon, miután a *Manchester Guardian* rendkívüli tudósítójaként a görög—török háború megfigyelője voltam Anatóliában. Ekkor azon vettem észre magam, hogy egy ív papírra mintegy tucatnyi fejezetcímet firkantok fel, amelyek aztán leendő könyvem fő beosztásának alapjául szolgáltak.

Ez alkalommal nem siettem munkához látni. Ezután szabad időm jelentősebb szakaszai az 1927. és 1928. évi hosz-

* Idézzük Szophoklész *Antigonéja* karénekének néhány verssorát: Sok van, mi csodálatos, / de az embernél nincs semmi csodálatosabb. / O az, ki a szürke / tengeren átkel, / a téli viharban / örvénylő habokon, / S Gaiát, a magasztos istennőt / zaklatja a meg-megújulót / évről-évre az imbolygó ekevassal, / földszántva lovával a földet. / ... Szolgáivá tette okos leleménnyel / a hegyek meg a rétek állatait, / a lobogóhajó paripának és a bikának / nyakába vetette igáját. (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása. B. A. jegyzete.)

szü nyári vakációk voltak. Ezeket nem azzal töltöttem, hogy megpróbáljam a könyv első részének megszerkesztését, hanem azzal, hogy mindegyik fejezetimet részletes jegyzetcsoportokká bővítettem ki. Az íráshoz nem kezdtem hozzá 1930 nyaráig. Közben 1929-ben megírtam az én eddigi leghosszabb utazásomat. Kinába meg Japánba mentem; a Perzsa-öböl partjáig szárazföldön, onnan tengeren, visszafelé pedig a transz-szibériai vasúton jöttem. Ezután éreztem magam készen arra, hogy hozzálassak a könyv megírásához.

A második tanácsom: „Haladéktalanul láss munkához, mielőtt úgy érzed, hogy gondolatod megérett a cselekvésre. Túl sokáig várni még szerencsétlenebb lehet hatásaiban, mint teljesen meggondolatlanul fejest ugrani.“

Amikor feleségem és én hozzákezdünk a *Survey* megírásához, egy idősebb és tapasztaltabb tudósnak, Sir James Headlam-Morley-nek, a külügyi hivatal történelmi tanácsadójának irányítása alatt dolgoztunk. Ő ugyanakkor a Royal Institute of International Affairs (A Nemzetközi Ügyek Királyi Intézete) kiadóbizottságának az elnöke is volt. Amikor a munka megkezdése után valamivel később megírtam kis kötetemet, a *The World after the Peace Conference*-et, Headlam-Morley aggódni kezdett. „A kis mű, amelyet alkotott, nagyon jó — mondotta —, de az ön igazi feladata azt elmondani, ami ezután történt. Elismerem, hogy a feladat nagy. Ezért most azt kellene tennie, hogy hozzákezd valamelyik részlet kidolgozásához. Amikor ezt befejezte, látni fogja, hogy a többi magától jön. Ha hozzákezd, rájön a helyes módszerre: a jelenkori történet vizsgálata a történetírás külön műfaja. Tanácsom az lenne, hogy kezdetnek olyan témát válasszon, amely nem túlzottan nagy, és nem is nagyon jelentős. Valószínű, az első kidolgozással nem lesz megelégedve, és úgy véli, hogy át kell dolgoznia. Ne törődjék vele: lényeges az, hogy most nekiüljön az első részek megírásához, mert ez hozzásegíti az egész megindításához.“

Headlam-Morley azt javasolta, hogy kezdjem a Hollandia és Belgium közötti — a Scheldt hajózásával kapcsolatos — vitás kérdés történetének megírásával. Követtem tanácsát, és minden úgy történt, ahogy mondotta.

A harmadik tanácsom, gondolom, érvényes nemcsak a történelmi munkák íróira, hanem minden íróra, bármilyen területen dolgozzék is. „Írj rendszeresen, napkeltekor vagy napnyugtakor, vagy

a nap bármely más szakában, amikor úgy találod, hogy a legjobban tudsz írni. Ne várj addig, míg azt érzed, hogy hangulatod van hozzá. Írj, akár úgy érzed, hogy képes vagy rá, akár nem. Amit akkor írsz, amikor úgy érzed, hogy nem vagy clemmedben, természetesen, nem lesz olyan jó, mint amit akkor írsz, amikor a legjobb formában vagy. Az első fogalmazványoddal nem leszel megelégedve, mint ahogy én sem voltam elégedett a Scheldt hajózásáról szóló disputa fogalmazványával. Revideálhatod első kísérleted, és noha ez a rész akkor sem lesz olyan jó, mint az, amelyet már eredetileg lendülettel írtál, ennek ellenére valószínűleg kiállja a próbát, de közben egy lépést tettél terved megvalósítása felé. Ha addig várnál, amíg tökéletességre teszel szert, várhatnál munkás életet hátralevő részének befejeztéig, mert semmi sem tökéletes, amit az emberi kéz vagy az emberi agy művel.“

Negyedik tanácsom ez: „Ne pazarold el szabad időd foszlányait.“ Ne mondd magadnak: „Íme, ezt a munkám befejeztem, nincs hát semmi értelme, hogy holnap reggel előtt vagy még a hét végén hozzákezdjek a másikhoz. Ezért e nap vagy e hét hátralevő részén megenyhedhetem magamnak, hogy pihenjek és fellellegezzem.“ Az igazság az, hogy nem engedheted meg magadnak, mert a legközelebbi feladatod helyes kezdési pillanata nem holnap vagy a jövő héten van, hanem *instantly*, vagy az amerikai szóhasználat szerint most azonnal: *right now*. (Érdekes, hogy a *right now* amerikanizmus, mert az amerikaiak mindennek előtt a tett emberei.)

Ötödik tanácsom: „Mindig előre nézz. Nézz messze előre, mint ahogyan az autóversenyző néz messzelátó tekintetével a láthatárra, amelyet elér, még mielőtt megismerné.“

Az első világháború kitörése óta olyan munkatervem volt, amely előrenyúlott kiszámíthatatlan számú évre. Például 1965 őszén kiadtam egy könyvet *Hannibal's Legacy* (Hannibál öröksége) címmel, amelynek első megfogalmazása az 1913–1914-i egyetemi évben, Oxfordban a Literae Humaniores iskola számára tartott előadássorozatomban született meg. Mialatt jegyzeteimet írtam ezekhez az előadásokhoz, úgy terveztem, hogy kiadom őket könyv alakban. Az első világháborútól kezdve esemény torlódott eseményre, és állt közém és ez érdekes tárgy közé. De sohasem vettem le tekintetemet e tárgyról, amely az első és a második római—kARTHÁGÓI háborúnak a római életre gyakorolt hatásaira vonatkozott. Min-

dig figyeltem az erre vonatkozó könyveket és tanulmányokat, jegyzeteket készítettem róluk az én gyarapodó jegyzetfüzet-sorozatomban, hogy majd egyszer felhasználjam, amikor — előbb vagy utóbb — leülhetek és valóra válthatom eredeti tervemet. 1957 nyarán láttam hozzá, és a könyv megírásakor felhasználtam azokat a jegyzeteimet, amelyeket öt, tíz vagy húsz évvel korábban készítettem, mielőtt hasznosításukra alkalom adódott volna.

Feleségem szerint megvan az a különleges képességem — hatodik érzékem, amint ő mondja —, hogy évekkal előre megszimatolom, mire lesz majd szükségem bizonyos feladat teljesítésekor, amely

a tervnaplómban egészen lent, a lista végén szerepel. Azt is mondja, hogy adottságom van feljegyezni, röviden, vázlatosan éppen azt, amire később szükségem lesz. Jegyzetfüzeteim használata kétségtelenül bizonyítja, hogy ez az én munkamódszerem; de abban már nem vagyok biztos, hogy ez valamilyen különleges adottság kifejeződése. Valószínűleg akármelyik szellemi dolgozó, ha élni akarna ezzel a módszerrel, sikerrel használhatná. Kétségtelen, hogy igényel bizonyos adottságot, de mindenekelőtt gyakorlatot és kitartást.

**Fordította és a bevezetőt írta
Bodor András**